

Няколко лъча в спора за българските граници. Непубликувани писма от фелдмаршал фон Хинденбург, княз фон Бюлов, проф. К. Иречек, С. Радев и Георги Кулишев. *В-к: Пиринска Македония днес, 1993, №1*

Въпреки огромния брой изследвания все още въпросът за границите на земите, които населява българският народ на Балканския полуостров, продължава да ни вълнува като българи. Особен интерес представляват оценките на безпристрастните чужденци, минали през земите ни и разказали в пътеписи впечатленията си или очертали в карти границите на отечеството ни.

През декември 1917 г., в разгара на Първата световна война, със съдействието на Пруския генерален щаб Димитър Ризов успява да събере и да отпечата в Берлин всичките му достъпни карти в една от най-спорните книги по българския национален въпрос. С личността на Димитър Ризов (1863, Битоля – 1918, Берлин) сега няма да Ви занимавам, тъй като за него трябва да се посвети самостоятелен материал. За Д. Ризов, другарят на Захари Стоянов, Алеко Константинов и майор Коста Паница само ще отбележа, че е един от най-добрите български журналисти и вестникари, публицист; активен участник е в Съединението на Княжество България с Източна Румелия; той е един от създателите на Върховния македоно-одрински комитет и посредник между българското правителство и ВМОРО; като дипломат последователно е търговски агент в Скопие (1897–1899), дипломатически агент в Черна Гора (1903–1905), дипломатически агент в Белград (1905), Атина (1908) и Рим (1908), пълномощен министър в Рим (1910) и в Берлин и в Саксбургготското херцогство (1915–1918). На 30 март 1904 г. в Белград Д. Ризов, тогава дипломатически агент в Черна Гора, заедно с военния ни аташе в Белград полковник Хр. Хесапчиев, от българска страна подписват тайния Съюзен договор между Княжество България и Кралство Сърбия; посредничи и при сключването на Балканския съюз (1912 г.); автор е на трудове върху политическата история на Македония и България; преводач е на френските дипломатически документи по македонския въпрос и др.

Но тук ще Ви занимава, както споменах и по-горе с неговия атлас „Българите в техните исторически, етнографически и политически граници“ - плод на дългогодишни проучвания, уточнения и събирателска дейност. По това време Д. Ризов е пълномощен министър в Германия. При подготовката на атласа консултанти на Димитър Ризов са проф. Васил Златарски, проф. Анастас Иширков, проф. Константин Иречек и др.

Картите са представени в един оспорван и до днес предговор от Ризов на немски, английски, френски и български език и са придружени от богата и разнообразна библиография. В атласа са включени 40 карти на Шафарик, Ами Буе, Фон Хан и Зах, Макензи и Ърби, проф. Ербен, Елизе Рекльо, Киперт, Синве, Сакс, Васил Кънчов, проф. Йордан Иванов, проф. Любомир Милетич, проф. Беньо Цонев, проф. Стоян Романски, проф. Анастас Иширков и др., изработени по пътеписи, исторически изследвания, според решенията на международни конференции, конгреси и договори, включващи или отразяващи границите на земите, населени с българи.

Веднага след отпечатването му атласът възбужда духовете и се разгарят страстите и на българи, и на чужденци. Запазени са оценките на един от най-големите военачалници на нашето време – германския фелдмаршал Хинденбург, главнокомандващ германските войски през Първата световна война, и на бившия германски канцлер княз Фон Бюлов, които ще видите по-долу, както във факсимилета, така и в превод на български език.

Най-неочаквано най-яръстна е критиката срещу Ризов и срещу атласа му от страна на своите. Най-сериозният му критик е македонският деец Христо Матов, виден български фолклорист и езиковед, член на Централния комитет на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, задграничен представител на организацията в София и неин най-голям теоретик. В едно писмо, отпечатано само в 10 екземпляра и изпратено до българските политически дейци, Христо Матов критикува всички неточности и увлечения на Д. Ризов. Писмото на Хр. Матов, представляващо една от големите сензации за нашата наука бе наскоро открито в нашите архиви и по-нататък ще имате възможност да Ви запозная и с него. Част от него се съдържа в един кратък спомен на бившия български министър-председател и председател на БАН, както и известен банкер Иван Ев. Гешов, което ще прочетете по-долу. Сега Ви предлагам също оценките на двама македонски българи - тази на блестящия майстор на перото и виден български дипломат Симеон Радев и на публициста и общественика Георги Кулишев. Писмата на С. Радев и Г. Кулишев бяха ми предоставени от домашния архив на Христо Матов. Висока оценка на писмото на Христо Матов дават още Иван Ев. Гешов и Иван Хаджов. Прави

впечатление, че най-активни в спора за достоверността на Ризовия атлас са македонските българи, които, въпреки че най-болезнено приемат оръжването на отечеството ни, са чужди на какъвто и да било шовинизъм и включването дори и на карта чужди земи в границите на България.

По този повод стружанинът Иван Хаджов пише: „И през войната Матов не изгуби яснотата на погледа си за идеала на македонската революция и нейните борби. Затова той дълбоко негодуваше срещу всички избухвания на шовинизма, който в границите на „обединеното“ отечество включваше Прищина, Призрен, Дяково, Елбасан, па и Янина. Протеста си срещу тези пагубни увлечения Матов изрази в едно свое писмо в 10 броя само, изпратено на правителството, до водачи на български политически партии, в което критикуваше безумията, отразени в изданията от Дим. Ризов атлас.“ А големият български политически деец Иван Ев. Гешов в една своя статия-спомен, за който Ви споменах по-горе, в памет на Христо Матов пише: „И сред това тържество, и при тая атмосфера на злорадство и вражда покойният Христо Матов има куража да отправи до Д. Ризов, с копие до мене, писмо върху договора ни със Сърбия... Любовта към истината, омразата към заблудата, отвращението от крайностите са място, във времена на главолумни политически бури, висшите форми на доблест.“

Тук Ви предлагам още писмата с оценките на фелдмаршал Хинденбург, княз Фон Бюлов, Симеон Радев и Георги Кулишев, а така също и две писма на проф. Константин Иречек, в които той съветва Димитър Ризов да използва помощта на големите български учени – географа проф. Анастас Иширков и историка проф. Васил Златарски – при очертаване на границите на България и да коригира някои грешки в старите карти за Македония. Иречек съветва Ризов да състави карти на Охридската българска патриаршия от 1020 г. и на Самуилова България, и карти на границите на Българската екзархия и на двете автономни български провинции според решенията на Цариградската конференция.

Всичките документи са останали почти неизвестни и все още не са използвани от историци, картографи и др. Те са толкова красноречиви, че не се нуждаят от какъвто и да било коментар. С тях смятам, че донякъде ще хвърлим светлина по спора за Ризовия атлас, който преди години бе преиздаден фототипно по най-лошия възможен начин и без никакви уточнения и бележки.

Цочо В. Билярски

№ 1.

ПИСМО ОТ ПРОФ. Д-Р КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК ДО ДИМИТЪР РИЗОВ

Виена, 9 март 1917 г.

Многоуважаемий г-н Ризов!

Вашето писмо много ме зарадва, но ме намери в едно извънредно положение, в което ме завари преди няколко дена и г. проф. Иширков. Здравето ми не иде добре. Запретиха ми засега всички извънредни движения на главата и на ръцете, отваряние на големи книги, карти и др. С това съм осъден, поне привременно, към безделието. Но надявам се, че това скоро ще се свърши и че ще мога обширно да отговоря на Вашите въпроси. Вашата идея намирам много добра. Само бих желал да се оставят оригиналните мащаби на картите. По-старите карти имат в проекция разни основни погрешни; напр. Охридското езеро е положено по-далече навътре, отколкото трябва. Истинското разстояние между Адриатическото море и македонските езера при Охрид и Преспа се определи чак в по-ново време около г. 1860. Разбира се, че за плана няма да кажа никому ни дума. По-нашироко други път. Със сърдечни поздравления

Ваш д-р Конст. Иречек

№ 2.

ПИСМО ОТ ПРОФ. Д-Р КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК ДО ДИМИТЪР РИЗОВ

Виена, 22 март 1917 г.

Много уважаемий г-н Ризов!

Вчера имах щастие да видя г. проф. Иширкова на връщане от Берлин и да поговоря с него обширно върху картите на атласа. Той много добре познава цялата литература на етнографските карти за Македония, от Шафарика и Лежана до Киперта и Вайганда. За историческите карти най-добрия сътрудник ще бъде г. В. Н. Златарски. Ако мога да помогна с какво-годе от моя страна, ще го направя с голяма радост. Добре би било да се състави напр. една карта на землището на Охридската патриаршия около г. 1020, според трите грамоти на царя Василия II, е които са изброени всичките епархии с главните им места. Това би била заедно и карта на държавата на царя Самуила. За по-ново време добре би било да се обнародва и една карта на двете български автономни провинции в границите им според Цариградската конференция след 1876 г. Струва ми се, че Киперт е издал такава една карта, ако не се

лъжа в „Petermanns Mitteilungen“. Тя може заедно да представи и землището на Българската екзархия в първото време след основаването ѝ. Имаме вече ваканции за Великден, но пролет тая година никак не се обажда. Моето здравие се е поправило, така щото пак мога да се занимавам нещо.

С много сърдечни поздравления

Ваш д-р Конст. Иречек

№ 3.

ПИСМО ОТ ГЕНЕРАЛ ФЕЛДМАРШАЛ ХИНДЕНБУРГ, НАЧАЛНИК ЩАБ НА ГЕРМАНСКАТА АРМИЯ ДО ДИМИТЪР РИЗОВ

Берлин, 27 януари 1918 г.

До Негово Превъзходителство Царския български извънреден и пълномощен министър господин Димитър Ризов в Берлин В. Курфюрстендам 257.

Ваше Превъзходителство,

Не бих желал да пропусна да Ви изкажа сърдечната си благодарност за любезността Ви да ми изпратите Вашата книга „Българите в техните исторически, етнографски и политически граници“. Разгледах с жив интерес богато илюстрирания и онагледен труд.

Фон Хинденбург, Генерал-фелдмаршал.

№ 4.

ПИСМО ОТ КНЯЗ ФОН БЮЛОВ ДО ДИМИТЪР РИЗОВ

Берлин, 19 февруари 1918 г.

Скъпи Министре,

Благодаря Ви, че ми изпратихте „Атласа на България“, направен исторически ерудирано и притежаващ много ценни документи от съвременна гледна точка. Вашият атлас ще стане част от моята библиотека и щом го отворя, винаги ще се сещам с удоволствие за нашите приятелски връзки.

Ще бъда щастлив да Ви видя отново и ви моля да приемете най-сърдечните ми поздрави в израз на голямото ми уважение към Вас.

Принц Де Бюлов

№ 5

**СПОМЕН ОТ ИВАН ЕВ. ГЕШОВ
ХРИСТО МАТОВ И БАЛКАНСКИЯ СЪЮЗ.**

София, февруари – март 1922 г.

Затвори очи и Христо Матов. И с неговата смърт загуби Македония един деец, който бе посветил целия си живот на честно и самоотвержено служене на отечествения олтар. Нямах случай да работя с него, както работих с други македонски ратници, както с приснопамятния д-р Владов. Но на два пъти той ми се обади, първият път преди Илинденското въстание в 1903, вторият през пролетта на 1918. И последният път той тъй се отличи със своята смелост и откровеност, че за мой дълг смятам, по повод на мъченическата му смърт, да дам, заедно с моята дан на почит към неговата памет, и тоя мой спомен по неговата тогавашна постъпка. Бе издал тогава покойния Д. Ризов своя познат атлас. И в предговора на тоя свой труд той бе сторил грешката да каже, че с нашия договор от 29 февр. 1912 със сърбите, ние сме им били отстъпили част от Македония. Тържествуваха в 1918 враговете на Балканското съглашение; на кръст се разпинаха творците на оня съюз на балканските народи, който наши отлични приятели, като Баучер и Ноел Бъкстон, нарекоха най-великото политическо дело на българските държавници; трескаво се очакваше обвинителният акт против тия държавници, със съставянето на който бе натоварена Парламентарната анкетна комисия. И всред това тържество и при тая атмосфера на злорадство и вражда, покойният Христо Матов има куража да отправи до Д. Ризов, с копие до мене, писмо върху договора ни със Сърбия. И в това писмо, той пишеше следното:

„В договора не е казано: на Сърбия се отстъпва част земя от Северна Македония. В договора е казано: „Двете страни се задължават да приемат като окончателна граница оная линия, която Н. И. В. Руския цар, в гореозначените граници (думата е за границите на Спорната зона), би намерил, че най-отговаря на правата и интересите на двете страни. (Вж. Тайното приложение към Договора за приятелство и съюз между Царство България и Кралство Сърбия. В книгата на г. Гешов „Балканския

съюз”, стр. 76). Ние, българите, досега твърдахме, че сме разбирали, какво, за да даде едно правилно решение на въпроса, кому да се даде Спорната зона, руският цар не може да не запита самото население. А ние знаем волята на населението. Ако изразът права е разтеглив, стига това, за да се опираме на тоя израз; но тоя израз, колкото повече го разтягаш, колкото повече речеш да вникнеш в съдържанието му, толкоз повече говори той в наша полза. Може сърбите, може руският цар (що го няма вече) да кажат: „не, инак се разбираше Спорната зона, именно - комуто я даде руският цар, негова ще бъде, а той трябва да я даде на сърбите”. Те нека си казват, каквото щат: не могат да посочат формален изричен текст, че руският цар трябвало било да даде Спорната зона именно на сърбите. Ние пък трябваше да твърдим, че руският цар, за да реши, кому се пада Спорната зона по право, както е в договора, ще трябва да пита самото население”.

Любовта към истината, умразата към заблудата, отвращението от крайностите, са често, във времена на главоломни политически бури, висшите форми на доблестта. Отличиха се с подобна доблест старите наши дейци по черковната ни борба, по политическото ни освобождение. Не обединяваха народа нито фермана, който създаде Българската Екзархия, нито Сан-Стефанския, нито Берлинския договор. Но тогавашните наши водачи се задоволиха с малкото, за да не жертвуват всичкото. Отличиха се със същата доблест и не малко македонски дейци през последните съдбоносни кризи в 1913 и 1915, като имаха смелостта да дигнат глас, да кажат истината; да викнат, че няма по-пагубно учение от формулата, „или всичко или нищо”; да рекат на ония заблудени патриоти, които корят творците на Балканския съюз, защо те не настояли за автономията на Македония, а през Световната война искаха присъединението на цяла Македония, да им рекат, казвам, че не други, а те, патриотите, преди престъпното безумие не щяха да чуят за автономия; да се опълчат най-последно, както се опълчи незабравимия д-р Владов, против катастрофалната политика на нашето съюзяване с Централните сили. Слави се мъжеството на революционерите. Но спасителна в съдбоносни моменти е само акцията на дейци, които имат доблестта да казват истината, да разсяват заблудата, да посочват единствения път за избавлението на народа от разгроми, като оня, който ние преживяхме. И за тая спасителна доблест умрелите на поста си герои заслужават вечна признателност.

Ив. Ев. Гешов.

№ 6.

ПИСМО ОТ ГЕОРГИ КУЛИШЕВ ДО ХРИСТО МАТОВ

София, 1 март 1918 г.

ДИРЕКЦИЯ НА ПЕЧАТА

БЪЛГАРСКА ТЕЛЕГРАФНА АГЕНЦИЯ

Драги Христо,

Прочетох бележките с най-жив интерес. Няма да преувелича, ако ти кажа, че те ме поразиха със здравия поглед по зачекнатите въпроси и с неумолимата логика при преценката на допуснатите от г. Ризова грешки. Просто за учудване е как един журналист с такава опитност и ловкост, като него, е могъл да направи такива фалшиви крачки. Как и да е, идеята, която си имал да споделиш твоето мнение с ограничен брой от нашите политици, е твърде щастлива, защото по тоя начин последните са вече предупредени и ще могат по-лесно да отклоняват вредните последствия от допуснатите грешки, последствия, които могат да се забавят, но не и да се избягнат напълно.

Пиша ти тези няколко реда, защото не се надявам да мога да те срещна да ти изкажа лично впечатлението си от бележките, които ти има любезността да ми дадеш да прочета.

Сърдечни поздрави

Г. Кулишев

№ 7.

ПИСМО ОТ СИМЕОН РАДЕВ ДО ХРИСТО МАТОВ

8 март 1918 г.

Драги Матов,

Прочетох бележките ти върху предговора на г. Ризова. Ще ти кажа за тях това, което ти бях казал завчера, когато ми прочете точките върху Албания: схващаш чудесно както положението ни, тъй и задачите и методите на нашата политика. Само с установяването на няколко политически идеи и на пътищата, които водят към тяхното постижение, можем да се подготвим за сключването на мира, а не чрез съчинителство на брошури, пълни с елементарни понятия, каквито се намират в изобилие в учебниците.

Поздравлявам те за полезната работа, която вършиш. Уместно би било да изпратиш своите критически бележки и на г. Ризова, който няма да се обиди от тях. Към тях аз бих прибавил и следното: г. Ризов е сгрешил много, като е загатнал в предговора си за една необходима поправка на новата ни граница с Турция, защото турците тъкмо това искат: да се отвори наново този въпрос, който ние трябва да считаме за изчерпан с договора ни от 1915. Моето мнение е – да кажа накрай, – че атласът на г. Ризова, дело много полезно, не се нуждаеше от такъв предговор, а трябваше да запази своя научен вид. Ако ти остане време, ела пак да се видим.

Твой предан
С. Радев

От сайта „Сите българи заедно”